

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

6 • 2009

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund for
Sønderjylland

Pris for medlemskab
295 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kirsten H. Clausen
(ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 58 60
kicl@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

De lokalhistoriske årbøger 2008 203

Det er en imponerende mængde skrifter, der hvert år bliver udgivet af de lokalhistoriske arkiver og foreninger i Sønderjylland. Kirsten H. Clausen har tilbragt mange hyggelige timer i selskab med bortkomne cykellygter, jubilerende missionshuse, tolderfamilier, sønderjyske bedstefædre, flagstangen ved Augustenborg Hospital og meget, meget mere.

Fra røgterdreng i marsken til grosserer i København 209

Grosserer Carl August Bahr tilbragte fire vigtige barndomsår som røgterdreng på Vester Anflod, i et miljø, hvor fantastiske idéer med succes var ført ud i livet. Han fortæller her om tiden i Tøndermarsken og om den store betydning, erfaringerne fra Sønderjylland fik for ham senere hen.

Broager Andels Boligforening 217

At mursten har været en mangelvare i Broager by, der i århundreder har været omgivet af teglværker på snart sagt alle sider, kan nok undre en og anden. Nu afdøde A. Juul Petersen skrev før sin død denne artikel, som beskriver, hvordan bureaukratiske benspænd og sendrægtige håndværkere besværliggjorde byggeriet af Broagers første andelsboliger i slutningen af 1940'erne.

Set og sket i Grønselandet 222

Man kunne have undt billedhuggeren H.W. Bissen at vide, at hans Istedløve fik så stor betydning, at den endnu i 2009 kan sætte sindene i kog. H.E. Sørensen har fulgt debatten, som denne gang er blevet skudt i gang af folketingsmedlem Søren Krarup.

Bognyt 234

Det sker - i Museum Sønderjylland 236

Bagsiden om forsiden 240

Arkitekt Flemming Sørensen, Museum Sønderjylland, fortæller om andelsboligbevægelsens opståen som følge af et stigende ønske om gode, sunde boliger til den ubemidlede del af befolkningen.

Forsidebilledet:

Rækkehusene på Hjejlen, Viben og Mågen i Sønderborg hører under Boligforeningen af 6.12.1942. Bebyggelsen er fra 1938-40 og tegnet af arkitekt Carl Storgaard. Foto Flemming Sørensen.

De lokalhistoriske årbøger 2008

Af Kirsten H. Clausen

Vikar i månedsskriftets redaktørstol, Kirsten H. Clausen, har med stor fornøjelse læst årets høst af udgivelser fra landsdelens lokalhistoriske foreninger og arkiver.

Den store verden i lokalhistorien

DATOEN '11. SEPTEMBER 2001' styrede allerede på selve dagen direkte mod en plads i historiebøgerne og gik direkte ind i vores kollektive erindring. Samtidig husker de fleste af os vist temmelig nøje, hvor vi befandt os, og hvad vi var i færd med, da vi så eller hørte om angrebet på World Trade Center. Den tilbagevendende medieomtale med de dramatiske billedoptagelser sørger for, at begivenheden til stadighed er i frisk erindring. Og vi får ikke lov til at glemme den nøjagtige dato for angrebet, som overalt omtales 'nine eleven'. Kun årstallet kan måske med tiden smutte (til forskel fra begrebet '1864'), og for en dansker kan det i farten kræve ekstra koncentration - for hvordan er det nu lige med de datoer? 9/11 eller 11/9? At det spektakulære angreb på USA så er den direkte årsag til forskellige, diskrete samfundsbeskyttende tiltag - også i lokalområdet - er en helt anden sag, som i langt mindre grad finder plads i vores bevidsthed.

De fleste af os kunne følge med i begivenhederne 11/9 direkte på tv, men enkelte fik først meget sent nys om, hvad der foregik. En af dem var Mads Fensholt Jensen fra Bredebro. Han

hang nemlig i en flyvemaskine i luften over New York og blev i timevis holdt hen med snak. I 'Æ Hjuulspor' fra Lokalhistorisk Arkiv i Bredebro fortæller han om den særlige oplevelse, det var, at befinde sig så tæt på begivenheden uden at vide, hvad der foregik, men dog med en sikker forvisning om at noget var helt galt, og - efter omdirigering og landing i Canada - at opleve det fordomsfrie fællesskab, der opstod som følge af de særlige omstændigheder og takket være en enestående lokal gæstfrihed.

Mads er endnu ikke fyldt 30 år og hører dermed til blandt de yngste bidragydere til dette års årbøger. Under overskriften 'Oplevelser' fortæller han, efter en kort indledning om sin opvækst i Bredebro, desuden om sin tid som soldat i Den Kgl. Livgarde. Det er således en moderne ungdomserindring med to klassiske ingredienser: 'Rejsen ud i den store verden' og 'Mads i trøjen'. Tidligere var det mere almindeligt, at rejsen ud i den store verden gik til nabosognet, og Mads' erindringer afspejler i og for sig blot, at 'verden er blevet mindre'; men det er dejligt at konstatere, at udlængslen, oplevelsestrangen, nysgerrigheden - eller hvad det nu er - er den samme som for 100 år siden.

Hvad laver de egentlig?

En stor del af arbejdet i de lokalhistoriske foreninger og arkiver er mere eller mindre 'usynligt', men dog af stor betydning - også for selvopfattelsen i

Foto: Privat.

I form af en 'ejendomsmæglerannonce' fra 1860'erne har Ole Aalling i Årsskriftet fra Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn kort og præcist beskrevet materialevalg og indretning af det hus, han i 2008 var i gang med at restaurere. Bl.a. kan man i annoncen læse at de "... indvendige Vægge er pudsede og malede med Limfarve i de klassiske Jordfarver Grønjord, Engelskrød og Berlinerblaa, og Væggene fremhæver elegant de kridhvide 5-feltede Fyldingsdøre. De rørvævspudsede Lofter er hvidkalkede med Ranker af Valmuer og Roser". Huset er 'Kongmaj' i Selskær, her fotograferet i 1914 med den nye ejer, Laurits Aalling - ham med stråhatten - med kone og fire børn. Manden til højre er russisk krigsfange.

lokalområderne. Det synlige produkt, der fremkommer ved arbejdet i foreningerne, er de mange årsskrifter, der udkommer. Trods det store og fine arbejde, der er lagt i årsskrifterne, udgør de kun toppen af isbjerget. Netop derfor er det vældig tilfredsstillende at se den bredde, der udfolder sig i årsskrifterne, og som uundgåeligt udtrykker mangfoldigheden hos dem, der udfører arbejdet og altså bestemmer, hvordan det skal udføres. Resultatet bliver en samling af årsskrifter, som er meget forskellige både i udseende og indhold. En af de naturligt vigtigste dele af arbejdet i de lokalhistoriske foreninger er arbejdet med at

bevare erindringerne om egnen og dens mennesker. Det er da også erindringsstoffet, som det næsten altid er en stor fornøjelse at læse, der fylder mest i årsskrifterne. Udgivelsen fra Lokalhistorisk Forening for Gl.-Tønder Kommune bærer titlen 'Tønder-Erindringer IX' og indeholder som den eneste udelukkende erindringer. De øvrige årsskrifter har et mere blandet indhold, hvor hovedvægten dog generelt ligger på erindringsstoffet. Årsskriftet 'Sange og digte fra Hejls og Hejlsminde' er et fint hæfte med 12 sange og 12 digte samt kortfattede biografier om digterne. Her kommer erindringerne udelukkende til udtryk

i poesien, og hæftet adskiller sig derved fra de øvrige årsskrifter. De 12 sange er digtet til i forvejen kendte melodier, dog med undtagelse af en enkelt, som til gengæld er forsynet med noder. Jeg håber, hæftet bliver brugt flittigt ved sammenkomster i Hejls og Hejlsminde.

Under overskriften 'Forespørgsler til arkivet - og hvad de kan medføre' bringer årsskriftet fra Graasten By og Egn to af de henvendelser, som de lokalhistoriske arkiver får så mange af, frem i lyset i form af et par gode artikler. På den måde har man fået synliggjort en del af det mere 'usynlige' arbejde i arkiverne, og læseren får

indblik i det stykke detektivarbejde, der af og til bliver resultatet af en tilsyneladende uskyldig henvendelse. Samme årsskrift er forsynet med et genreinddelt register over indholdet i årsskrifterne 1975-2007. Ud over at være nyttigt er det ganske enkelt imponerende.

De problematiske sider

De fleste årsskriftredaktører har fundet en fin balance og stor variation i valg af artikler. Dog er der to ting, jeg har fundet problematiske ved læsningen af de 27 årsskrifter. Det ene problem er de årsskrifter, som næsten udelukkende bringer meget korte ar-

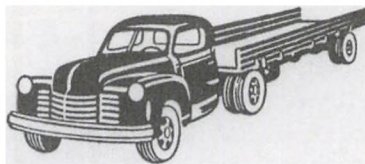
Udrykningsvognen er Rødekreto Brandværns første motorsprøjte. John Janssen har på baggrund af samtaler med ældre medborgere, brandfogedprotokoller og brandværnets protokoller skrevet en veldokumenteret artikel om Rise-Rødekreto Frivillige Brandværn i Rødekreto Lokalhistoriske Forenings årbog 2008. Forfatteren fortæller bl.a. om forhandlingerne i forbindelse med stiftelsen af Rødekreto Frivillige Brandværn i 1934 og senere sammenlægningen med Rise Frivillige Brandværn, som vanskeliggjordes af de to værns meget forskellige traditioner!

Foto: Rise-Rødekreto Frivillige Brandværn.

Boi Greisen

TOMBØL

Telefon Felsted 8 5475 • Bankkonto: Andelsbanken i Aabenraa

Ellen Jensen og Ejgild Dyrmosse har med udgangspunkt i logoer fra erhvervsdrivende i Felsted sogn igennem en årrække taget læserne med på spændende, erhvervs-historiske byvandring. I år går turen til Tombøl, som med forfatternes ord engang var "en rigtig driftig by".

tikler. F.eks. har Lokalhistorisk arkiv for Gram og Omegn begået et årsskrift i A5 format, hvor den gennemsnitlige artikellængde er under to sider. Som læser når man ikke at blive fanget af det ene emne, førend det næste begynder. Årsskriftet er indbydende og smukt i layout og er desuden trykt i farver. Det præsenterer nogle gode og interessante temaer, som med fordel kunne have været uddybet som erstatning for nogle af de (andre) små, løsevne historier, der så til gengæld kunne anvendes i kommende årsskrifter, hvor de kunne indgå i en større sammenhæng.

Også avisudklip finder jeg noget problematiske. De præsenteres ofte under overskriften 'For 100 år siden' eller 'For 50 år siden'. Nogle har foretaget udvælgelse og redigering af avisstoffet, hvilket skaber sammenhæng og gør stoffet læsevenligt. Andre har kopieret avisudklippene ind, så de fremstår i 'original', hvilket naturligtvis kan virke indbydende, men samtidig tilsyneladende har medført en tendens til, at man har taget revl og krat med. Jeg synes, det er ligegyldigt og uinteressant at læse en notits med teksten "60 AAR: Paa mandag

fylder arbejdsmand Ejner Sørensen, Kliplev, 60 aar" - også selvom det fremgår af notitsen, at det skete i juli 1958. Hvad skal jeg bruge det til? Avisudklip kan være sjove og spændende, hvis de bruges med idé og omtanke - men når de bruges bevidstløst, er de dræbende kedsommelige.

Lokalhistoriske perler

Sønderjysk Månedsskrift har allerede taget hul på traditionen med at bringe artikler fra de lokalhistoriske årsskrifter. I SM 3 • 2009 bragte vi Anton Marckmanns artikel 'Stammebåde på bunden af Hørup Hav' fra Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogns årsskrift. I SM 5 • 2009 kunne man læse Elsebeth Thygesen Kristensens artikel 'Gråsten Husholdningsskole' fra Historisk Forening for Graasten By og Egn's årsskrift, og til dette nummer har vi udvalgt to artikler fra perlerækken.

Grosserer Carl August Bahr har i 'Tønder-erindringer IX' skrevet om sin sønderjyske barndom og ungdom i artiklen 'Fra røgterdreng i marsken til grosserer i København'. Som dreng oplevede han det meget moderne og bemærkelsesværdige landbrug med

malkemaskine og elektrisk lys på Vester Anflod, hvor han var røgterdreng hos Cornelius Petersens enke. Måske var det fascinationen ved de tekniske vidundere, der inspirerede ham til at starte eget firma med tæperensemaskiner.

Skønt andelsboliger udgør en ikke ubetydelig del af boligmassen også i de mindre byer, er det ikke et emne, der har været den helt store interesse for. Nu afdøde A. Juul Petersens artikel 'Broager Andels Boligforening' fra 'Broagerland XV' beretter på underholdende vis om alle trakasserierne i forbindelse med opførelsen af Broagers første andelsboliger.

Men der er mange flere perler. Læs selv!

Årsskrifterne

Augustenborg: Årsskrift 2009. Udg. Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg Kommune 2009. 40 sider.

Bevtoft og Tirslund: Årsskrift 2009. Årsskrift med aktuelt fra arkivet. Udg. Lokalhistorisk Arkiv for Bevtoft og omegn 2009. 30 sider.

Bov og Holbøl: Historisk årbog for Bov

og Holbøl sogne 2008. Udg. Historisk Forening for Vis Herred, årgang 31, 2008. 111 sider.

Bredebro: Æ Hjuulspor. Udg. Lokalhistorisk Arkiv, Bredebro, 6. årgang, 2008. 79 sider.

Broager: Broagerland XV. Udg. Lokalhistorisk Forening for Broagerland 2008. 96 sider.

Egen: Årsskrift 2008. Udg. Egen Sogns Lokalhistoriske Forening, nr. 12, 2008. 44 sider.

Ensted: Årsskrift 2008. Udg. Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening, nr. 25, 2008. 64 sider.

Felsted: Historisk Årbog for Felsted Sogn. Udg. Historisk Forening for Felsted Sogn, nr. 26, 2008. 100 sider.

Gram: Årsskrift 2008. Udg. Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn 2008. 47 sider.

Gråsten: Årsskrift 2008. Udg. Historisk Forening for Graasten by og egn, nr. 34, 2008. 64 sider.

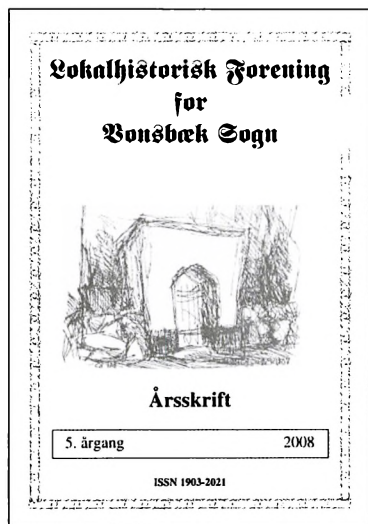
Halk - Hejsager: Gammelt nyt 2008. Udg. Halk - Hejsager Lokalhistoriske Forening, 10. årgang, 2008. 43 sider.

Hejls - Hejlsminde: Sange og digte fra Hejls og Hejlsminde. Årsskrift 2008.

Pensioneret kommunaldirektør i Skærbæk Kommune, Harry Thomasen, har i 'Fra Skærbækegnens Fortid' skrevet en artikel om kommunesammenlægningen i Skærbæk i 1970 - et emne, som kan forekomme noget tørt. Det er dog en både morsom og personlig beretning, som i påfaldende grad leder tanker hen på den nyeste og knap nok gennemførte strukturreform, der trådte i kraft i 2007. Her er Harry Thomasen fotograferet i 1965.

Foto: Privat.

Formand for Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk Sogn, Holger Eskildsen, kommer i sit forord ind på de problemer, der opstår i kølvandet af en skolelukning. Den lokale skole er væsentlig for selvforståelsen i landsbyerne og af stor betydning for det liv, der udspiller sig i lokalsamfundet. Adskillige lokalhistoriske arkiver har til huse på den lokale skole, og for Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk Sogn kan nedlæggelsen af Vonsbæk skole på længere sigt medføre, at foreningen bliver hjemløs og må overdrage arkivalier til Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Udg. Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls - Hejlsminde 2008. 61 sider.

Hoptrup: Hoptrup Sogns Lokalhistoriske Forening 2008. Udg. Hoptrup Sogns Lokalhistoriske Forening, 25. årgang, 2008. 47 sider.

Hørup: Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn. Udg. Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn, nr. 28, 2009. 40 sider.

Jegerup: Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 2008. Udg. Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 2008. 60 sider.

Klipleve: Fra Klipleve Sogn. Udg. Lokalhistorisk Forening for Klipleve Sogn 2008. 72 sider.

Løgumkloster: Årsskrift 2008. Udg. Historisk Forening for Løgumkloster Kommune 2008. 39 sider.

Rødding: Historisk Årbog for Røddingegnen 2008. Udg. de lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg i den 'gamle' Rødding Kommune 2008. 120 sider.

Rødekro: Rødekro 2008. Udg. Lokalhistorisk Forening i Rødekro, nr. 19, 2008. 160 sider.

Skærbæk: Fra Skærbækegnens Fortid.

Udg. Historisk Forening for Skærbæk og Omegn og Museum Sønderjylland, nr. 23, 2009. 24 sider.

Starup: Årsskrift 2008. Udg. Starup Sogns Lokalhistoriske Arkivforening 2009. 22 sider.

Sundeved: Skrift for Historisk Forening for Sundeved 2008. Udg. Historisk Forening for Sundeved 2008. 96 sider.

Tønder: Tønder-erindringer IX. Udg. Lokalhistorisk Forening for Gl.-Tønder Kommune 2008. 47 sider.

Vojens: Årbog 2008. Udg. Lokalhistorisk Forening for Vojens-området, 22. årgang, 2008. 67 sider.

Vonsbæk: Årsskrift 2008. Udg. Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk Sogn, 5. årgang, 2008. 19 sider.

Aabenraa: Historier fra bybakken. Udg. Aabenraa Byhistoriske Forening i samarbejde med Museum Sønderjylland - ISL 2008. 87 sider.

Aarøsund: Aarøsund Lokalhistoriske Arkivforening 2007-2008. Udg. Aarøsund Lokalhistoriske Arkivforening 2008. 52 sider. ■

Fra røgterdreng i marsken til grosserer i København

Af Carl August Bahr

Tiden var 1930'erne, og på marskgården Vester Anflod stod en stor dieselmotor og leverede elektricitet til installationerne på en af egnens mest avancerede gårde. Grosserer Carl August Bahr fortæller om sin tid som røgterdreng på Vester Anflod hos Cornelius Petersens enke.

NÅR MAN SPØRGER MIG, hvor jeg kommer fra, har jeg hele livet svaret Sønderjylland/Tønder, hvilket i og for sig også er det mest dækkende.

Jeg er født i Bovrup i 1928 og er måske mere sønderjyde end Tønderdreng, idet jeg, som søn af et røgterpar, med mine forældre flyttede fra gård til gård i Sønderjylland efter kun et par år hvert sted.

Jeg husker tydeligt perioden 1935-

37, hvor far blev fodermester hos Thomas Lydiksen i Gærup. Far og jeg var blevet alene, idet min mor, der var slemt angrebet af børnelammelse og konstant lå på hospitalet, døde. Jeg var meget glad for at være i Gærup, hvor jeg følte mig som medlem af familien. Men ak, lykken varede ikke ved, for grundet landbrugs-krisen blev far sagt op til flyttedag den 1. november 1937.

Vi kom til et for mig meget interessant sted, nemlig til Cornelius Petersens enke på Vester Anflod ved Møgeltønder.

Far blev, som skrevet står, ansat som 'røgter'. Desuden var der to karle, en køkkenpige og mutter Petersen selv. Alle var gode ved mig, selvom jeg var meget overladt til mig selv, men det

Parti fra marsken.

Foto: Lokalhistorisk Forening for Gl. Tønder Kommune.

var børn jo dengang. Jeg betragter i dag mest Vester Anflod som mit barn-domshjem, idet jeg boede der, fra jeg var ni til tretten år. Fire vigtige år for en dreng, men også fordi Vester Anflod var uhyre interessant og anderledes, selv for en røgterdreng.

Man blev betragtet som noget særligt, når man kom fra Vester Anflod, denne arkitektonisk anderledes gård, som var drevet og gennemmoderniseret af én af landsdelens navnkundige politikere, Cornelius Petersen, indtil han blev syg og indlagt på Augustenborg.

Gården blev videreført i gammel friserånd af Cornelius Petersens enke, kombineret med hans meget moderne fremskridt, som man kom langvejs fra for at studere. Selve gården var karakteristisk ved at have et ca. 17 m højt stråtag, bygget fra længe til længe hen over gårdspladsen, hvorved den faktisk var blevet til en meget stor lo/lade på ca. 20x20 m plus en lige så stor ko-/hestestald samt spanderum med vaskemaskine og lignende i den anden ende.

Læg mærke til, at vi havde malke-maskine i marsken i 30'erne. Ingen andre gårde hernede havde bare elektrisk lys, men det havde vi på Vester Anflod. Ikke indlagt af det offentlige, nej, nej, selvproduceret som én af Cornelius Petersens fremskridtsideer. En stor, stor dieselmotor stod hele døgnet og bankede - dum, dum, dum - i et hjørne af laden. Den pumpede også vand ind i gården, så vi bare behøvede at lukke op for hanen, hvori-mod de andre gårde i marsken måtte ud for at pumpe. Ligeledes producerede den også det elektriske lys og strøm til vor Alfa Laval malkemaskine, hvilket var til stor hjælp for min far. Noget af det værste, jeg husker om denne hele døgnet bankende dum, dum, dum maskine, var, når den gik i stykker. Først svagere og svagere lys, så gik malkemaskinen i stå og til sidst ingen vand. Der blev nu sendt bud efter smed Motzkus fra Møgeltønder, som var den eneste i området, der kunne reparere Vester Anflods dieselmaskine. Han kom straks på sin Nimbus med kakk-

Vester Anflod.

Foto: Johs. Timm.

ovnsrør og blev der, til maskineriet atter kørte - ofte i flere dage. Motzkus var en skattet ven af mutter Petersen og alle på gården.

I det overbyggede areal var de østlige ca. 20x20 m stalde, der vendte ud mod gårdens facade/gårdsplads. Oven på kostalden havde vi svinestalde, ofte med flere hundrede grise gående i båse. Gulvet var konstrueret, så det skrånede en ganske lille smule, så ajlen af sig selv sivede ned i ajlebeholderen ved gårdens østre gavl, og jeg mindes aldrig at have set ajle dryppe gennem loftet og ned i kostalden.

Mod øst var ligeledes gårdens hovedindgang, en slags indkørsel foran både stald og stuehus. Møddingen lå under gårdniveau, thi gården var bygget på et varft, en ca. 8-10 m høj 'bakke'.

"Hvordan fik I grisene op og ned fra loftbåsene?", vil mange nok spørge. Det foregik ganske automatisk. Grisene blev født på loftet, og når de skulle slagtes, kom der en stor lastbil med højt lad, som kørte op foran den første stalddør, hvorover der var en lem, som førte direkte ind til hovedgangen i grise-stalden. En sliske blev ført fra ladet af lastbilen til staldlågen, hvorpå man gennede grisene på første sal ned mod gavllågen, vendte grisen om, åbnede lågen og lod den glide baglæns ned ad slisken mod lastbilens lad, mens man holdt den i ørerne - et værre hyleri hver gang, der dumpede en gris ned, men nemt.

Det var ikke det eneste smarte på griseloftet. Hen over båsene var der monteret et tipvognskabel, hvorpå der kunne skubbes en tipvogn hen over alle svinestierne. Far brugte vognen som møgbør, og han trak den ad skinnesnorene hen over stierne. Når

tipvognen var fyldt, førte han den til lugen i gavlen mod gårdspladsen. Fra lugen på første sal og hen over gårdspladsen løb lidt skråt en tipvognsline ud til noget, der lignede en telefonpæl ca. 20 m nede, hvor svinemøddingen lå. For enden af wiren var der en tap, som vendte/udløste tipvognen, hvorefter vi bare kunne hive den ind igen i den snor, som var bundet i tipvognen, atter klar til en ny omgang hen over stierne.

Mutter Petersen drev som sagt gården med mange gamle friseroverleveringer og bondeidéer. En af dem var, at vi en eller to gange om året 'rappede' bugfjer og dun af levende ænder og gæs. Det foregik på den måde, at jeg sad på en høj skammel i andeburet og holdt anden med bugen opefter i mit skød, mens mutter Petersen rappede et par håndfulde dun og fjer af bugen på en helt speciel måde. Vi havde mange ænder og gæs, så det tog det meste af en dag at rappe dun, og vi lignede næsten selv fjerkræ, når vi kom ud af andehuset. I dag ville man måske kalde det dyrplageri, men dagen efter opførte andeflokken sig igen normalt og levede lykkeligt indtil juleslagtingen, hvor de igen blev 'rappet' og gjort i stand til slagteren i Møgeltønder. Vi solgte adskillige kilo fjer og dun til fjerrenseriet et par gange om året.

Man kan sige, at Vester Anflod var en særpræget marskgård i tre etager. I stueetagen var der kostald, hestestald, mejeri mm.; på første sal var der svinestald, og på anden sal var der et 8-10 m højt hø- og kornloft. Når hø og korn skulle ind ude fra markerne, blev der lagt en 'slynge' i bunden af hestevognen, hvorpå der kunne være et halvt læs. Oven på det

første halve læs blev der lagt en ny 'slynge' til det sidste halve læs. Vognen blev kørt ind i laden, hestene spændt fra, og det øverste læs blev samlet i 'slyngens' fire hjørner, hvor der sad ringe. 'Slyngen' blev hejst op i et stort bundt med en slags bajonetlukke og sat fast til et hejsereb i en talje i toppen af laden. Hestene, der nu stod udenfor, blev spændt for en hammel og trak i en lang line ned ad vejen, så bundtet med læsset blev hejst opad. Så blev der skiftet hammel hos hestene, og bundtet blev trukket vandret ind på loftet. Man kunne trække i en udløersnor til bajonetlukket nede fra vognen, der stod i laden, og høet eller kornet faldt så ned der, hvor man ønskede det.

Når vi tærskede, stod tærskværket midt i laden og blev trukket af vor Fordsontraktor, som stod lige uden for ladeporten. Kornnegene blev kastet/forket ned til ham, der skar op og førte negene ind i maskinen. Det skete somme tider, at han fik ét lige oven i hovedet, og så blev der en fandens ballade om, hvem der var mest dum, dvask og søvrig, sådan i al gemytlighed.

Der var selvfølgelig mange andre gøremål for en 'kallerøjterdreng' i det daglige, men det var nu ikke, fordi jeg blev misbrugt. Jeg skulle sørge for at samle æg ind og hjælpe lidt til i køkkenet med f.eks. at dreje knivslibe/pudsemaskinen og snittemaskinen, når der var sæson for det. Ligeledes skulle jeg trække tøjrullen med store sten, hvor lagner, duge osv. blev rullet over nogle rundstokke efter den månedlige vaskedag.

Med en vis stolthed følte jeg, at jeg havde særligt betroede opgaver hos mutter Petersen. Jeg var den eneste, som måtte hjælpe hende med at mal-

ke får og lave fåreost. Den var vidt berømt, fordi det var - følte jeg - mig og mutter, der havde lavet den. Først kærnedede vi mælken, så den skiltes i valle og ost, hvorefter ostemassen blev presset i et specielt ostelærred i en rullepølseform på størrelse med et halvt rugbrød. Efter et par dages lagring i spanderummet kom så min allervigtigste fåreosteopgave, nemlig at lege Tarzan og kravle op på de allerøverste hanebjælker over kornloftet ude i laden, hvor ostene skulle ligge og lagre. Når det var overstået, hentede jeg dem ned. De blev serveret for gæster, der roste dem i høje toner. Vi selv fik sjældent fåreost, men jeg brød mig nu heller ikke meget om det. Jeg syntes, det smagte af får!

Et andet røgterdrengjob var at tælle alle de mange får og stude, som vi havde gående ude på digerne og i marsken. Der var ingen hegn omkring fennerne, men afvandingskanaler og brede grøfter uden broer delte områderne.

Derude havde vi så f.eks. 67 får gående. Men når der manglede et par stykker, måtte vi helt derud, og så fik vi brug for 'æ klustag', som var en 3-4 m lang stang, der blev brugt til at springe over kanalen med. Man plantede stangen i midten af kanalen og sprang i håb om, at man kom tørskoet over. Hvis et eller flere dyr var faldet i afvandingskanalen, men kunne holde hovedet over vandet, fik vi travlt med at tilkalde Falck, for hvem det var et stort arbejde at bjerge får eller stude. Bjergningen foregik ved, at man med to meter buede bøjlespyd førte en presenning ned i kanalen og ind under dyrets bug, hvorefter det blev hejst op med Falckkranen. Et drama, som skete to-tre gange årligt i

sommervarmen, hvor dyrene 'bisser' uden sans for hegn og kanaler.

Da jeg boede på Vester Anflod, gik jeg i skole i Rudbøl. Vi var vel en 16-18 drenge og piger i alderen fra seks til fjorten år, og alle gik i én klasse. Vores lærer hed Outzen. Han kunne alt, lige fra at spille violin til morgensangen til at undervise i alle ordinære fag og levendegøre tingene for os poder på en ganske speciel måde. Jeg husker, at han den 9. april 1940 gennede os ned i baghaven under nogle store træer, medens han pegede op på de mange lavtflyvende tyske 'tykke Bertha'er' (bombemaskiner), som duvede tungt hen over marskens diger, idet han sagde: "Lige nu i dag er Danmark kommet med i krigen. Krigen starter ikke i dag, men begyndte sidste år, da tyskerne angreb Polen osv. Gå I nu alle hjem og kom først i skole igen, når jeg giver jeres forældre besked".

Rudbøl danske skole havde skolegård sammen med Rudbøl tyske skole, faktisk lå skolebygningerne i hver sin ende af skolegården. Grænsen mellem de to bygninger var en fælles toiletbygning i midten, med danske

lokummer i venstre side og tyske i højre, og man bevægede sig absolut ikke ind på hinandens enemærker.

Jeg husker i den forbindelse en slags begyndende modstandskamp fra os danske drenges side. En eftermiddag, hvor tyskerne ikke var i skole, skaffede vi os adgang til deres forstue, hvor vi huggede hjemmeskoene, som man dengang skiftede til i timerne, og smed dem ud i lokums-spandene på den tyske side. Av, det var en værre én! Vi vidste godt, det var slemt. Men hvor slemt det var, erfarede vi først til fulde dagen efter, hvor den tyske lærer - kobberrød i ansigtet - kom over i vores klasseværelse og bad lærer Outzen gå med ud i gården, hvorfra han lidt senere vendte tilbage helt hvid i ansigtet: Hvem gjorde det? Ja, det nyttede jo ikke at benægte fakta, så vi var en fire-fem drenge, der efterhånden vedgik 'den begyndende sabotage', som vi i virkeligheden slet ikke vidste, hvad var. Det, vi havde gjort, var bare, syntes vi, en markering af vores utilfredshed med tyskernes indtrængning i Danmark.

*Rudbøl Skole,
bygget i 1923.*

Foto: Museum Sønderjylland - ISL.

Vi blev alle fem idømt ti rap i bagen med lærer Outzens én meter lange, fir-kantede pegestok. En meget alvorlig afstraffelse, som aldrig var foretaget før og heller aldrig blev det senere.

For mig var dét at gå i skole en pligt, noget man bare skulle, og jeg har aldrig forstået, at nogle var glade for det. Man kunne godt gøre tingene ordentligt i skolen, men hjemmearbejde, nej tak! Jeg må alligevel have klaret mig rimelig godt, idet jeg sammen med en kammerat, Tage Krog, klarede optagelsesprøven til Tønder Statsskole. Der kom nu et par hårde år, hvor vi cyklede ca. ti km frem og tilbage både sommer og vinter.

Vintrene 1940-1942 husker jeg som meget slemme. Der var masser af sne, og det var bidende koldt med meget snefog i de tidlige morgentimer. Vi

startede ved halvsvyvtiden for at nå i skole til klokken otte.

Særlig varmt tøj var heller ikke rigtig opfundet dengang. Tage var faktisk den varmest klædte af os, idet hans far var gendarm, og alle gendarmbørn gik under hele krigen i omsyede gendarmuniformer og aflagte tykke trøjer - øv, hvor var jeg misundelig. Der var sgu' ikke rigtig noget ved en omsyet 'kallerøjeruniform', så der var mange kolde ture med stiv vestenvind, storm og regn, og især hjemturen i modvind fra Tønder til Rudbøl kunne godt tage et par timer. Jeg husker nogle vinterture, hvor mine fingre og hænder var totalt følelsesløse i flere timer, efter jeg var kommet hjem, selv om noget af det første, jeg gjorde, var at gå hen til en gammel ko med et særlig stort yver

Længst til venstre ses Hans Matthiesens købmandsbutik, Vestergade 7 i Tønder.

Foto: Lokalthistorisk Forening for Gi. Tønder Kommune.

og stikke mine håndflader ind mellem dens yver og inderlår for at få følelse i mine hænder igen.

Den spjættede godt nok noget i begyndelsen, men vænnede sig til det - eller måske følte den, at den gjorde en god gerning i de fem-ti minutter, hvor jeg udnyttede dens varme.

Far havde ikke lyst til at være røgter længere, så vi flyttede til Tønder, hvor han påtog sig alt forefaldende arbejde. Vi boede i et lejet værelse i Strucksallé 36. Jeg syntes, det var alle tiders at bo i Tønder i stedet for på landet. Min skolevej blev meget lettere, og jeg fandt hurtigt flere lege-kammerater. Jeg havde mange forskellige budpladser efter skoletid, hvilket gav en god skilling.

Jeg var nok rigeligt vild i min drengetid. Der skulle ske noget, og det var bestemt ikke skolearbejdet, der interesserede mig mest. Men jeg klarede mellemskolen uden at dumpe i nogen af klasserne. Jeg husker dog, at en af mine sødste lærerinder, fru Kondrup, efter en tysktime trak mig til side og sagde: "Ved du hvad Carl August, nogle er gode til det boglige og andre bedre til praktisk arbejde, men du bliver nødt til at lære din Houken & Stenbjerre (elementær tysk grammatik) lidt bedre!" Det forstod jeg ikke lige med det samme, men pludselig sagde det mig noget. Jeg valgte at gå ud af Statsskolen, da jeg blev konfirmeret, og gik i købmandslære hos købmand Hans Matthiesen, Vestergade 7, Tønder. Jeg havde set en annonce i avisen og gik straks op i butikken for at spørge, om jeg kunne få den læreplads. Jeg forklarede, at jeg gik på Statsskolen, men havde opdaget, at jeg hellere ville i købmandslære. Købmanden mente, at jeg så

nok var god til regning og skrivning, hvilket jeg faktisk var.

Jeg fik pladsen, der var med både kost og logi, og startede den 1. juli 1943. Læretiden var fire år, og de blev meget vigtige for mig og min opdragelse i ungdomsårene. Købmanden var 64 år og kendt som en meget streng, men dygtig læremester, både i butikken og privaten, hvor hans søster Christine på 60 år var husbestyrerinde, idet de begge var forblevet ugifte.

Jeg havde værelse ved siden af lageret på første sal i baghuset sammen med en to år ældre lære-kammerat, Nisse fra Skærbæk. Vi havde det godt og havde stor respekt og disciplin over for både købmandsfamilien, kunder, arbejde og hinanden. Alle, undtagen Nisse og jeg, var 'Des'.

Læretiden som 'købmand' var én stor udviklingsproces for mig. Jeg blev meget strengt opdraget hos familien Matthiesen, for der var i og for sig aldrig nogen, der havde opdraget mig ude på landet. Jeg lærte selv at skelne mellem skidt og kanel, gode og dårlige kammerater, god og dårlig opførsel, pligtfølelse mm.

Jeg blev virkelig alene i verden allerede 14 dage efter, jeg var kommet i lære. Min far rejste til en bror, der var havneformand i København, for nu var jeg jo fra hånden, konfirmeret og havde fået læreplads med kost og logi. Fra far fik jeg nu kun et brev til min fødselsdag med måske 50 kr. i tøjpenge.

Kunderne var alle meget søde mod mig, og de kom til at betyde alt for min lyst til handelsfaget. Jeg vil endda påstå, at jeg gennem mine kunder blev fagligt uddannet som repræsentant allerede i læretiden; ja, måske Danmarks første praktisk uddannede

handelsrejsende til de store salgsopgaver, som meldte sig et par år efter krigens afslutning i 1945. Da vi en dag havde besøg i butikken af en rejsende fra Kaalunds Sæbefabrikker, gik der et lys op for mig. Jeg tænkte: Det kan jeg godt klare. Jeg skal bare skifte mine husmoderkunder i hjemmene ud med købmænd. Dermed var min fremtidige livsbane afgjort - så bare fremad med det, du ved, du er god til, nemlig kundekontakter.

Jeg forlod Tønder et par måneder efter, min fireårige læretid var forbi i 1947. Efter et par forskellige pladser som kommis i København fik jeg chancen som rejsende i det firma, hvor jeg havde været lagerekspedient i et års tid. Jeg skulle besøge ca. 100 købmænd i københavnsområdet én gang ugentligt for at vise nye varer og

sørge for, at de også havde alt andet på lager - akkurat som jeg havde gjort til husmødrene i min læretid i Tønder. Det var bare helt fedt, for at bruge et moderne udtryk. Efter ti år som kolonialsælger blev jeg specialsælger og senere salgschef for Sterling sølv-pudsemidler med hele landet som arbejdsområde.

Den 1. marts 1968 startede jeg mit eget firma omkring en ny idé: Udlejning af tæpperensemaskiner og salg af tæpperensemidler til private gennem farvehandlere over hele landet. Jeg døbte systemet 'Snappy', og det kan stadig, nu 40 år senere, købes eller lejes hos farvehandlere over hele landet.

Ja, sådan gik det til: Fra røgterdreng i marsken til grosserer i København. ■

Reklame for 'Snappy' tæpperensemaskine.

ALANGSTRUP

Lej en Snappy
TÆPPE-RENSEMASKINE

OG GÅ DERES GULVTÆPPER HELT RENE FOR FÅ KR. PR. METER

Broager Andels Boligforening

Af A. Juul Petersen

Om de mange vanskeligheder, der var forbundet med oprettelsen af Broager Andels Boligforening, har nu afdøde A. Juul Petersen berettet om i denne artikel, hvori vi også får et malende indblik i problemerne med at skaffe byggematerialer i efterkrigsårene.

I DEEN OM ANDELFORENINGER tilskrives I almindelighed 28 fattige vævere i Rochdale, en lille by uden for Manchester, som i 1844 gik sammen om at danne en forbrugerforening. Lignende tanker havde ganske vist været fremme både i Tyskland og Frankrig på et tidligere tidspunkt, men det var blevet ved teorierne. Op gennem 1870'erne udvikledes andelstanken især hos landbruget, hvor man samlede produktionen i andelsmejerier, andelslagterier m.v. Senere kom en lang række andelsforeninger til.

Andelsboligforeninger er således en gren af andelsbevægelsen.

I 1865 startede 'Foreningen af 1865 for Arbejderboligers Tilvejebringelse' i København. Tanken var at bygge boliger til den jævne befolkning, og foreningen var den første spæde start til den kooperative boligbevægelse.

Den første egentlige andelsboligforening blev oprettet i 1911 i København, og hurtigt startede flere andelsboligforeninger i hele landet.

I Broager skal man helt frem til 1946, før man begyndte at røre på sig.

Broager og Omegns Lejerforening havde foranlediget nedsat et 3-mandsudvalg bestående af Søren Jørgensen, Verner Hansen og Johan Mathiesen,

som skulle undersøge stemningen for at oprette en andelsboligforening.

Udvalget indbød den 17. maj 1946 til stiftende generalforsamling, fordi udvalget fandt stort behov for boliger på grund af de mange dårlige lejeboliger og lejligheder, der fandtes i sognet.

Man havde også set sig om efter en passende byggegrund og en arkitekt med erfaring i boligbyggeri. Arkitekten havde beset den påtænkte byggegrund og kunne anbefale den.

Rejsesekretær fra Boligforeningerne, Damberg, var til stede ved mødet, hvor han kunne fortælle om, hvad andelsboliger egentlig var, at det bl.a. var boliger, særligt beregnet for børnerige familier, og at staten ydede et tilskud på 67% af anskaffelsessummen, kreditforeningerne med kommunegaranti 30% og bolighaverne de sidste 3% som indskud. Den månedlige husleje var beregnet til 65-70 kr. Alle ansøgninger om lejligheder skulle indsendes til sognerådet med oplysninger om de sidste 3 års indtægt, og det hele skulle indsendes til Indenrigsministeriet.

Der var stor stemning for at opføre 18 boliger på arealet mellem Kirkegade og sportspladsen (nu Toften og Tværvej), den nuværende afd. 1, Østerbakke.

På mødet valgtes den første bestyrelse med Johan Mathiesen som formand, og så gik man ellers i gang.

Allerede den 19. juni 1946 holdt man det første bestyrelsesmøde, hvor arkitekt Storgaard forelagde et projekt med 3 blokke á 6 boliger, og i

september samme år holdtes det første medlemsmøde, hvor man kunne fortælle om den afholdte licitation, som regnede med en husleje på 71 kr. om måneden, hvorfra kunne trækkes et månedligt tilskud til børnefamilier på mellem ca. 20 og ca. 50 kr. - alt efter børneantal i familien.

Størrelsen af huslejen skal jo ses i forhold til, at en arbejder havde en timeløn på 2,50-3,00 kr., en slagteriarbejder(ske) tjente under 100 kr. om ugen, og en ung lærer fik under 500 kr. om måneden - før skat. Derudover måtte der regnes med omfattende arbejdsløshed om vinteren for snart sagt alle fag, og den unge lærer skulle betale renter og afdrag på læsegæld.

Tilslutningen var fortsat stor. Man gik derfor i gang med det omfattende papirarbejde. Ikke mindst var det tidskrævende at udarbejde lister med behov for byggematerialer af snart sagt enhver art. Disse lister skulle indsendes til sognerådet, som derefter videresendte til ministeriet med anmodninger om materialebevillinger.

Reviderede medlemslister blev fremsendt, og selvom de gav anledning til spidse bemærkninger fra enkelte sognerådsmedlemmers side om nogle af boligansøgernes evne og vilje til at betale, var velviljen over for byggeriet blandt sognerådets medlemmer og i byen i det hele taget positiv.

Den påtænkte byggegrund blev købt for 12.000 kr., og der blev truffet aftale med naboer om tilkøb af mindre jordstykker.

Hen over vinteren blev der arbejdet med planerne, og i marts 1947 blev vedtægterne vedtaget på den ordinære generalforsamling.

Man nøjedes ikke bare med planer

om andelsboliger i Broager, men indbød også til et offentligt møde i Egersund for at undersøge mulighederne her. Det viste sig dog, at der ikke var stemning for projektet blandt de fremmødte i Egersund.

Selve byggearbejdet kom godt i gang. Det første byggemøde blev afholdt den 17. april 1947. Man havde dog rigtig store vanskeligheder med at skaffe byggematerialer under hele byggeriet. Der skulle søges om bevillinger til snart sagt ethvert byggemateriale - om det så var almindelige mursten, skulle der søges - og så kunne man endda ikke være sikker på at få dem leveret, og da slet ikke til tiden, (og måske heller ikke af den bedste brænding), og så gik arbejdet i stå. Udenlandsk tømmer (svensk) til spær og etageadskillelse viste det sig helt umuligt at få, så man måtte ændre til dansk, men kunne så ikke få de 3x6", der var projekteret med, og måtte i stedet bruge 3x5" og så lægge en eller flere ekstra i - og så skulle der igen søges om mere tømmer. Det endte med, at man opgav tømmer i etageadskillelsen over kælder og ændrede det til hulstensdæk, men så skulle der søges om jern hertil. Kalk var også en mangelvare, så på et tidspunkt overvejede man selv at hente kalk i Fakse med lastbil. Samtidig blev situationen ikke bedre af, at håndværkernes egen planlægning blev slået i stykker, så de ikke kunne stille med det lovede antal medarbejdere til tiden.

Det kneb med alt - selv mursten og tagsten. Det gjorde det nu heller ikke bedre, at leverede tagsten ikke blev lagt op, når de endelig kom - hvorefter Teglværksringen sagde: "Ikke flere tagsten før de allerede leverede er lagt op"!!!

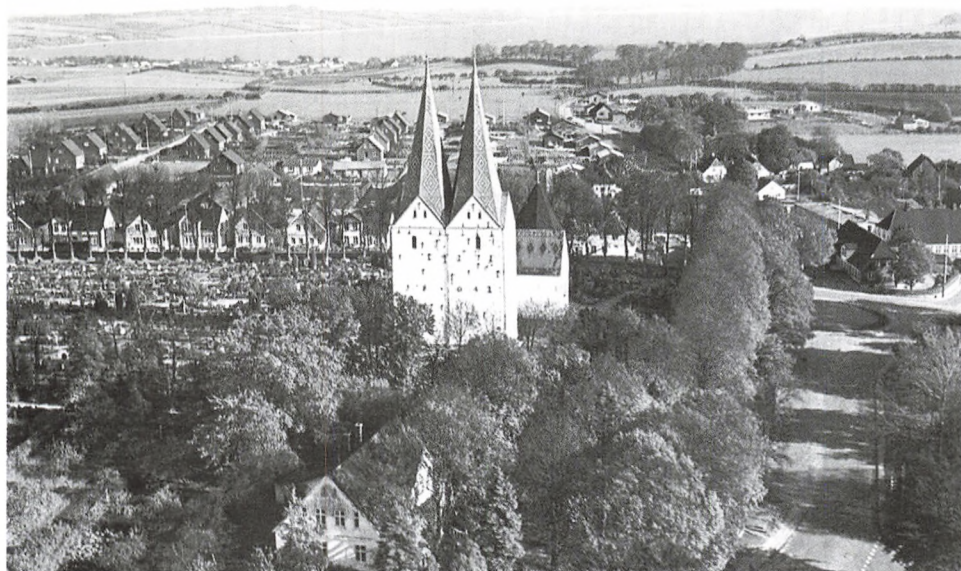

Foto: Museum Sønderjylland - ISL

Luftfoto fra Broager ca. 1950. I venstre side af billedet ses Broager Andelsboligforenings rækkehusbebyggelse Østerbakke.

Den 22. december 1947 var Indenrigsministeriets tilsynsførende arkitekt Aksel Skov på besøg på byggepladsen. Uheldigvis havde der denne dag ikke været en eneste bygningsarbejder beskæftiget på pladsen. Det gav anledning til en særdeles kraftig påtale til såvel arkitekt som håndværksmestre. En af mestrene måtte underskrive en erklæring om, at hvis han ikke lavede sit arbejde her og nu, stod han til dagbøder.

Men trods de utallige vanskeligheder skred byggeriet fremad, og i slutningen af 1949 kunne de første flytte ind.

Undervejs havde man haft medlemsmøder, hvor bølgerne undertiden kunne gå rigtig højt.

Formanden måtte henstille, at man ikke rejste alt for megen kritik af arbejdet og i hvert fald ikke gik over til håndgemæng på byggepladsen.

Formanden måtte også selv stå for skud fra et enkelt medlem, der ikke kunne godtage et beløb til formanden for deltagelse i byggemøder. Formanden forklarede, at han måtte gå fra sit arbejde i arbejdstiden og kun lod sig udbetale for tabt arbejdsfortjeneste.

Til generalforsamlingen 1949 havde Johan Mathiesen dog fået nok af vrøvlet og besværet og ville ikke længere varetage hvervet som formand. Han lod sig dog overtale - om end med besvær - til at fortsætte og blev genvalgt. På en ekstraordinær generalforsamling senere på året trak han sig dog endegyldigt som formand og bestyrelsesmedlem. Ny formand blev Sigvald Jensen.

På generalforsamlingen i april 1953 lod Johan Mathiesen sig dog igen indvælge i bestyrelsen og blev næst-

formand. Da den fungerende formand, efter interne stridigheder, på en ekstraordinær generalforsamling trak sig, blev Johan Mathiesen på ny formand og fortsatte som sådan til 1. september 1955, hvor han forlod afdelingen for at flytte i eget hus.

Referater i foreningens protokol fra de første år fortæller om mange og lange stridigheder, som ikke altid ganske let lod sig løse, men involverede advokater og landsboligforeninger som f.eks. Arbejderbo, som man var tilsluttet. Det kunne dreje sig om manglende huslejebetalinger, sen-drægtige betalinger af indskud, indretning af virksomhed i en lejlighed, almindelig vedligeholdelse af udenomsarealer og meget mere, men egentlig ikke om manglende vedligeholdelse af selve lejlighederne. Der var hele tiden nok at se til for bestyrelsen og dens formand.

Det fremgår dog også af protokollen, at der lidt efter lidt i det store og hele faldt ro over foretagendet.

Endnu på generalforsamlingen 1950 var besværlighederne med byggeriets færdiggørelse et af hovedpunkterne på dagsordenen. Et par af

de lokale håndværkere var ikke blevet færdige trods mange rykkere, og med Arbejderbos mellemkomst blev der antaget Sønderborg-håndværkere til at gøre arbejdet færdigt, hvorefter de lokale håndværkere dog også endelig kom i gang.

De første, der flyttede ind, var familien Mau, der tog deres nye lejlighed i brug lige før jul 1948. Herefter fyldtes lejlighederne hurtigt.

Ved 50-års jubilæet i 1996 boede der stadig 3 af de først indflyttede, nemlig Sofie Mau, Ruth Lorenzen og Marie Paulsen. Ved en lille festlighed på Jes Jacobsens Hotel i anledning af jubilæet fik de hver overrakt en lille erindring. Under festen fortalte Ruth Lorenzen om oplevelser fra tiden, hvor man flyttede ind og tiden derefter. Der var naturligvis rigtig mange, der kom på besøg og skulle se de nye lejligheder. En af de ting, man især var interesseret i, var 'træk og slip' i de nyindrettede badeværelser.

De 3 lejere blev boende endnu nogle år på Østerbakke, inden de flyttede eller døde.

Bortset fra almindelig vedligeholdelse, der bl.a. omfatter renovering af

Østerbakkeafdelingens 18 boliger er fordelt på tre blinde veje og er et attraktivt kvarter for børnefamilier. Her er kvartets børn samlet til fotografering i midten af 1970'erne.

badeværelser med fliser på de malede vægge og nye vinduer og yderdøre overalt, fremstår lejlighederne i det ydre stort set uændrede.

Da man omkring 1960 skulle anlægge fjernvarmeforsyning i Broager, var det et spørgsmål om at få et tilstrækkeligt antal boliger med. Der var ud over skolen og De gamles Hjem ikke rigtig nogle storaftagere af fjernvarme i byen. Det var derfor afgørende, at Østerbakke og afd. II på Møllebakken med i alt 28 lejligheder gik med til at få indlagt fjernvarme. Man benyttede så lejligheden til at få hver enkelt lejligheds centralfyr i kælderen erstattet med fjernvarme.

Som det kan forstås, havde vanskelighederne i forbindelse med byggeriet været rigtig mange og store. Alligevel var beboerne og øvrige medlemmer af boligforeningen ikke bange for at arbejde med planer om flere andelsboliger i Broager. Man havde arealet på den gamle sportsplads (mellem Østerbakke og Tværvej/Vemmingbundvej og Ringriervej) i tan-

kerne, men i første omgang blev det ved tankerne.

Behovet for gode boliger til rimelige priser var dog fortsat til stede, og i slutningen af 1950'erne besluttede bestyrelsen sig for at opføre endnu en etape. Med bygmester Ivar Østergaard som leder af byggeriet opførtes afd. II på Møllebakken omkring 1960.

Senere er bygget mange andelsboliger i Broager og Egersund, så Broager Andels Boligforening i februar 2006 omfattede 12 afdelinger med 275 lejemaal inkl. 30 i Æblehaven, Møllegården og Sundvænget i Egersund. Hertil kommer et antal lejemaal på det tidligere Vestervang, som er overtaget af Andelsboligforeningen B42 i Sønderborg.

Broager Andelsboligforening har indgået aftale med B42 om, at B42 udfører det administrative arbejde for Broager, som så erlægger en ydelse for dette arbejde. ■

Østerbakke, august 2009.

Foto: Kirsten H. Clausen.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H.E. Sørensen

Ikke kun Istedløven har fyldt avis-spalterne de seneste måneder. Også de mange revyer og sommerspil har bidraget til underholdningen - for slet ikke at tale om den kageglade Siegfried Lenz. H.E. Sørensen har fulgt med i både debatter og underholdning.

Istedløven tilbage til Flensborg

Billedhuggeren Herman Wilhelm Bisen blev født i Slesvig 1798. Efter uddannelse på Kunstakademiet i København kom han til Rom, hvor han blev en af Thorvaldsens dygtigste elever og mest betroede medarbejdere. Efter hjemkomsten var han en fremtrædende repræsentant for 'den nationale kunst', og det var derfor naturligt, at han fik overdraget udførelsen af en række officielle monumenter, bl.a. efter Treårskrigen - i første række 'Landsoldaten' og relieffet på krigergraven i Fredericia samt 'Istedløven' på Flensborg Gamle Kirkegård.

Istedløven blev afsløret den 25. juli 1862, tolvårsdagen for slaget ved Isted, men løven fik kun lov at stå i halvanudet år. Allerede i vinteren 1864 blev den væltet ned af sin sokkel og ført som sejrstrofæ til Berlin og anbragt i gården ved Lichterfelde Kaserne. I 1945 fik redaktør Henrik V. Ringsted den overdraget som gave til kong Christian X af den amerikanske øverstkommanderende i byen. Siden har den stået ved Tøjhuset i København, i de senere år ganske præsenteret på en muret sokkel over for Det Kongelige Biblioteks nye hovedbygning.

Det har hele tiden været meningen, at monumentet skulle tilbage til sin oprindelige plads i Flensborg, når tiden var moden, og de tyske myndigheder var indforstået med det. Sidst i maj opfordrede folketingsmedlem Søren Krarup (Dansk Folkeparti, valgt i Haderslev) statsminister Lars Løkke Rasmussen til at indgå en aftale med forbundskansler Angela Merkel om monumentets tilbagevenden til Flensborg (No.; Fl.A., 26/5).

Det vakte en del røre, men Krarup var godt underrettet, for allerede en halv snes dage senere vedtog Flensborg Byråd med 30 ja-stemmer, 5 nej-stemmer og en blank at genopstille løven. De fem modstandere var CDU'er, der mente, at der burde have været en offentlig debat i byen forud for en sådan beslutning (Fl.A., 5/6).

Efter Krarups udtalelse skrev Flensborg Avis i sin leder, at løven i dag skal "ses som en advarsel mod nationale konflikter og samtidig som et tegn på, at fortidigt fjendskab er overvundet og ændret til gensidig agtelse". Tilbagekomsten burde derfor ses som "en naturlig understregning af det dansk-tyske fællesskab under opretholdelse af de to nationaliteters respektive identiteter og historisk-kulturelle baggrund" (Fl.A., 30/5).

Kulturminister Carina Christensen var enig. Istedløven "symboliserer en smertefuld del af grænselandets og den fælles dansk-tyske historie", men nu er der "fred og fordragelighed

mellem danske og tyske i grænselandet". Hun sluttede: "Når vi ved, hvor vi kommer fra - hvad det er for en historie, der ligger bag det samfund, vi har nu - har vi alle en chance for at vælge klogt, når vi sætter kursen fremad. Istedløven vil, hvor den hører hjemme, minde os om dette. Derfor skal Istedløven hjem" (JP, 18/6).

Debatten om Løven

Forslaget gav anledning til adskillige meningstilkendegivelser. Bjørn Svensson kaldte det "et glædens budskab" (Fl.A., 4/6), og Wolfgang Dibbern, Løgumkloster, hilste monumentet velkommen tilbage, "hvis det kan ske i al fordragelighed", og foreslog, at

overdragelsen fandt sted 25. juli 2012, på 150-årsdagen for den oprindelige afsløring (Fl.A., 2/6). Også direktøren for museerne i Flensborg, Ulrich Schulte-Wülwer, var positiv. "Forholdet mellem danskere og tyskere i grænselandet foregår i dag på en mønsterværdig måde, så hvorfor skulle der ikke være plads for et monument for den smertefulde fælles historie", sagde han (Fl.A., 30/5), mens historikeren René Rasmussen, Tønder, advarede mod, at "nationalistiske kredse i Danmark" skulle finde på at "bruge Istedløven til at starte en ny grænsekamp, hvor der tales om at genvinde Sydslesvig" (Fl.A., 30/5) - måske en lidt søgt tanke.

Formanden for det danske mindre-

*Er det mon nu,
cirklen skal sluttes og
løven vende hjem?*

Foto: Museum Sønderjylland - ISL.

talsparti SSV, Flemming Meyer, roste byrådets vedtagelse som "et fremsynet tegn på, at tyskere og danskere i vor region har overvundet at tænke i kategorierne 'venner og fjender'," og "derfor er den symbolske betydning langt større end det faktum, at en historisk bronzeløve flytter ståsted" (Fl.A., 10/6). Også tidligere chefredaktør og formand for Grænseforeningen, Bent A. Koch, fandt i sin årsmødetale, at "det er et flot symbol på, hvor langt man er nået i gensidig forståelse i det dansk-tyske grænseland" (Fl.A., 7/7).

Men bl.a. Jens-Søren Jess, Flensborg, og Ellen Aaby, Kalundborg, mente, den burde blive i København. Der har den nu stået så længe, at den hører hjemme der, hvor desuden mange flere ville se den end i Flensborg (Fl.A., 30/5 og 2/6). Tidligere generalsekretær i Grænseforeningen, Niels Henriksen, var enig. I sin årsmødetale sagde han: "De slesvigske krige markeres i dag på smukkeste vis ved mindehøjen og krigergravene på Flensborg Gamle Kirkegård. Diskret, pænt og tilstrækkeligt. Så lad dog den store løve stå, hvor den står, og hvor den blev stillet for 64 år siden" (Fl.A., 23/6). Andre foreslog, at man i stedet købte den kopi, der står i en park i Berlin, og flyttede den til Flensborg!

Men naturligvis er det originalen, der skal tilbage til sin oprindelige plads på krigergraven i Flensborg, hvis byen ønsker det. Ellers har det ingen mening. Men det var måske en ide at få lavet en afstøbning, så løven også fremover kan minde københavnere om den gang, "tunge slag drøned' over heden". Det skulle ikke være helt umuligt. Den originale gipsmodel står på Glyptoteket, kun få hundrede meter fra Tøjhuset.

Døde helte

Forårets nationale mindedage blev markeret på behørig vis med kransenedlægnings, taler og musik: 9. april (Besættelsen), 18. april (Dybbøl), 4.-5. maj (Befrielsen), 5. juni (Grundlovsdag) og 29. juni (Slaget om Als). I den anledning kunne Der Nordschleswiger (25/4) ikke nære sig for under overskriften "Tote Helden" (døde helte) at gentage forfatteren Hans Scherfigs lidt hånlige bemærkning i anledning af et dybbøljubilæum for mange år siden, at vi i Danmark har den morbide skik at "fejre vore nederlag", og at vi nok er det eneste folk, der gør den slags. Men det bliver den ikke mere rigtig af.

Vi fejrer ikke vore nederlag - eksempelvis stormen på Dybbøl skanser i 1864. Men ved at markere dagen mindes vi en skæbnetung begivenhed i nationens historie og hædrer de faldne. Det samme gør man i mange andre lande. I Serbien markerer man hvert år den 28. juni slaget ved Kosovo Polje (Solsortemarken) for at mindes de kristne balkanfolks nederlag til tyrkerne i 1389, der blev indledningen til mere end 400 års tyrkisk og muslimsk herredømme på Balkan. I Irland mindes man tilsvarende den mislykkede opstand mod englænderne i 1916 og i Tyskland nederlaget ved Isted 1850. Hvert land har sine mindedage.

I øvrigt er det ofte nederlagene, der brænder sig stærkest ind i folkenes bevidsthed. Hvis man skulle nævne et af Napoleons slag, ville det næppe være en af de store sejre, man først kom på, men derimod nederlaget ved Waterloo. Karl XII huskes for Poltava, Hitler for Stalingrad og Gustaf Adolf for Lützen, hvor hans hær godt nok

vandt kampen, men hvor han selv blev dræbt. Svenskekrigene husker vi, fordi vi mistede Skåne, Halland og Blekinge, Englandskrigen for tabet af flåden. Der er mere 'skæbne' i nederlag end i sejr.

Mere kongelig end kongen

Temaet om de nationale mindedage blev taget op af kommunikationschefen i Bund Deutscher Nordschleswiger, Harro Hallmann, i den tale, han holdt ved det danske årsmøde i Lyksborg. Her beklagede han sig over, at fejringen af befrielsen "nemt får ka-

rakter af en antitysk demonstration", som "er med til at fastholde gamle fordomme og modsætninger". Samtidig fremhævede han Oversøarmarchen som et eksempel på, at to nationaliteter i fællesskab kan markere, at fjendskab kan blive til venskab.

Han fortsatte med at fortælle, at han ofte drillede danske gæster med, at han "i bund og grund er mere dansk, end de er, ... fordi jeg har valgt at blive dansk, mens de blot er det, fordi de tilfældigvis er født i Danmark". Hallmann optræder som så mangen nykonvertit mere katolsk

Foto: Jørgen Kælle.

Nydamselskabets protektor, H.K.H. Prins Joachim, slog den ene nagle i samlingen mellem kølbjælken og stævntræet på kopien af Nydambåden ved en køl- og stævnstrækningshøjtidelighed den 31. marts. Nydambådens Laugs æresgæst, Peter Mads Clausen, slog en tilsvarende nagle i.

end paven, eller mere "kongelig end kongen" (plus royal que le Roi), som franskmændene siger. Men er kriteriet for at være dansk - eller tysk - ikke netop det, at man tilfældigvis er født der? Her har man hjemme. Her har man sine forældre, er vokset op og har levet sig ind i den daglige hverdag og kultur. Naturligvis kan tilflyttere blive 'danske', men så skal de også ville det. Den ironiske pointe er, at Hallmann jo ikke har valgt at blive dansk. Han har valgt at blive dansk statsborger - og det er ikke helt det samme. Men ved at tilslutte sig det tyske mindretal er han forblevet tysk af sind og tankegang og bekender sig til det. Som han selv citerede: "Min-

derheit ist, wer will". Og ingen skal anfægte hans - eller andres - ret her til.

Markeringen af de nationale danske mindedage er næppe særlig anti-tysk i dag, hvor meldingen snarere er, at det er godt, at gamle dages fjendskab og modsætninger er forbi, og at vi nu kan leve sammen i fred og fordragelighed som gode naboer. Men naturligvis glæder vi os den 4.-5. maj over, at landet atter blev frit efter fem års besættelse, ligesom vi mindes 'de tapre døde'. Alt andet ville være unaturligt. Ånden fra Oversø har også bredt sig nordpå. Men tingene ser ikke ens ud fra begge sider. Da ministerpræsident Heide Simonis ved en

Ved en højtidelighed på Det tyske Bibliotek i Aabenraa den 6. maj 2009 udnævnte oldermænden, bagermester Iver Hansen, Nyemans Bageri, en glad Sigfried Lenz til æresmedlem af Sønderjyllands Bager- og Konditorlaug.

Foto: Ernst Winckelmann.

fest for Kresten Philipsen på Amtsgården i Aabenraa for mange år siden sagde, at han var født "im Schreckensjahr 1945", glemte hun, at 1945 for værterne (danskerne) ikke var et frygteligt år, men tværtimod et lykkeligt.

Det kan tilføjes, at forsvarsminister Søren Gade ved mindehøjtideligheden på Dybbøl 18. april, hvor både danske og tyske soldater deltog, netop understregede, at "tyske og danske soldater i dag kæmper side om side for en fælles sag på FN-mandat i blandt andet Afghanistan" (JV, 19/4).

Jeg tror, det er længe siden, den indvandrede hjemmetysker har været til 4. maj-fest.

Berømte gæster

I maj havde Aabenraa besøg af de to verdensberømte tyske forfattere Siegfried Lenz og Günther Grass, vel nok sammen med afdøde Heinrich Böll de betydeligste repræsentanter for tysk litteratur siden Anden Verdenskrig.

Siegfried Lenz var 6. maj gæst på det tyske bibliotek, hvor Konditorlavet udnævnte ham til æresmedlem for novellen 'Sønderjysk kaffebord', der udkom som en særlig publikation for halvandet år siden. Efter oplæsning af novellen på dansk og tysk takkede Lenz med en humoristisk tale, hvor han bl.a. sammenlignede konditoribesøgende med dem, der går på ølstue. De første er fredelige folk, sagde han. Han havde f.eks. aldrig hørt, at kagekonsumerende og kaffedrikkende gæster kom op at slås. Efter de kulturelle indslag var der et ægte sønderjysk kaffebord, hvor konditorlavets medlemmer viste, hvad de formår. Og det er vel, når alt kom-

mer til alt, også en form for kultur (No.; JV, 7/5).

Fjorten dage senere (21/5) havde Højskolen Østersøen besøg af Günther Grass, samtidig med at man viste en udstilling af hans grafik og skulpturer. Grass læste et kapitel af sin nye bog 'Die Box', der udkom på dansk med titlen 'Mørkekammerbilleder' samme dag, og en række digte, hvorefter han besvarede spørgsmål. Da han blev bedt om en kort vurdering af Forbundsrepublikkens udvikling gennem 60 år, sagde han ironisk, at det kunne ikke gøres kort, hvorefter han holdt et blændende og koncentreret foredrag på ti minutter, som viste, at det kunne han godt alligevel. Indlægget virkede velforberedt, og referater viser, at han et par dage senere gav den samme analyse ved et arrangement i København. Hans kommentarer til dansk politik i de seneste år var ganske krasse (No.; Fl.A., 22/5).

I øvrigt er de to forfattere særdeles velkendte med danske forhold. Lenz har i mange år haft hus på Als og bor nu i Fåborg, mens Grass gennem en snes år har tilbragt en stor del af året i sit sommerhus på Møn.

Revy og sommerspil

Årstiden byder traditionen tro på kunstnerisk underholdning mange steder i landsdelen, dels ved amatører, dels professionelle. Tønderrevyen lagde ud allerede i april. I Schackenborg Slotspark var der Open Air koncert med kendte navne 23. maj, og 12. juni optrådte den verdensberømte sangerinde Anastacia i Mølleparken i Sønderborg. 2. juni havde Sønderborgrevyen premiere.

Omkring Sankt Hans opførtes årets 'Højt til Himlen'-spil på Vesterkan-

Oprøret ulmer blandt bønderne i Tumbøl i 1760'erne i 'Den onde herremand på Ladegård'. Lokalhistoriske dramaer har også i år leveret stof til landsdelens friluftsspil.

ten, denne gang i Skærbæk, hvor man viste 'For guld og kejser' om den legendariske pastor Jacobsen, der huserede i byen for godt hundrede år siden. Samtidig spillede 'Robin Hood' ved Tørning Mølle, og Det lille Teater i Gråsten viste 'Den onde herremand på Ladegård'. Den 2. juli havde Vikingspillene i Jels premiere på årets forestilling 'Gorm den Gamle'.

På Emmerlev Klev var der træskulptursymposium, i Skærbæk linedancetræf, og de europæiske 'vægttere' holdt kongres i Haderslev, ligesom der var ringridning og byfester mange steder.

Erhvervslivet

For virksomhederne er det i perioden gået både op og ned. Steel Team i Hammelev meldte om et rekordstort overskud på knap 11 mio. kr. (JV, 8/4), og Syddanske Medier (JydskeVestkysten) kom ud af 2008 med et overskud på 12,8 mio. kr., det bedste resultat i ti år (JV, 1/5). Kartoffelmelsfabrikken i Toftlund fremkom med et overskud på 17,5 mio. kr., hvilket også er rekord (JV, 23/6). Derimod havde Syd Energi et underskud på ikke mindre end 111 mio. kr. mod et overskud på en halv milliard året før. Grunden hertil var især meget store investeringer i fiber-net (1,8 mia. kr.), ligesom finanskrisen måtte tage sin del af skylden (JV, 1/5).

Danfoss og Sauer-Danfoss, der foretog store afskedigelser omkring nytår, bebudede, at nye fyringer var på vej (JV, 2/5). Sidst på måneden fik 129 medarbejdere således deres afsked (Fl.A., 29/5) samtidig med, at koncernten meddelte, at afdelingen i Flensborg, der er byens største arbejdsplads med 450 ansatte i produktionsafdelingen, skulle lukke. Finanskrisen fik skylden for beslutningen. Produktionen flyttes til Kina og Slovakiet på grund af lavere omkostninger. Fremover skal der udelukkende være administration og udviklingsafdeling i Flensborg (Fl.A., 28/5).

Derimod oplyste Eccos administrerende direktør, Dieter Kasprzak, at her er man ikke i krise. Tværtimod vil man, trods en vis nedgang i skosalg, fortsat ekspandere og planlægger noget nær en fordobling af antallet af Ecco-butikker over hele kloden inden for de næste fem år - fra 800 til 1500 (JV, 4/5). I juni skrev det skotske energiselskab Airtricity kontrakt med Rømhø Havn, som skal være udgangspunkt for firmaets serviceafdeling for vindmølleparker i Nordsøen. Det påregnes på få år at betyde ca. 300 arbejdspladser (JV, 18/6). Et par uger senere etablerede transportfirmaet Blue Water fra Esbjerg sig i Havneby. Også det vil med tiden betyde adskillige ansatte.

Og så må man forvente, at sygehusbyggeriet i Aabenraa bliver en af regionens store arbejdspladser i de kommende tre år. I begyndelsen af juni besluttede regionsrådet at udbygge Aabenraa Sygehus med 25.000 m², så det nye regionssygehus bliver på i alt 70.000 m². Byggeriet skal efter planen stå færdigt i 2012 og vil koste 1,4 mia. kr. (JV, 4/6).

DAGBOG

2. april: Arkæologen, museumsinspektør Erik Jørgensen, Haderslev, dør 67 år (JV, No.).

4. april: Fhv. viceamtsborgmester, amtsrådsmedlem gennem 27 år og formand for kulturudvalget samt byrådsmedlem og viceborgmester i Aabenraa i 15 år, telefonmontør Dycke Hoff, dør 80 år (No.).

8. april: Folketingsmedlem Peter Christensen, Svejrup, (Venstre) bliver sit partis politiske ordfører (No.).

15. april: Det statslige polske olie- og naturgasselskab PGNiG skal til efteråret bore efter olie på Sundeved (JV).

22. april: I Haderslev siger socialdemokraterne nej til en is-arena i Vojens trods løfte om det modsatte (JV). Men ved et byrådsmøde en uge senere stemmer de alligevel for forslaget efter løfte om, at udgiften til byggeriet ikke vil medføre forringelser på bl.a. børne- og ældreområdet (JV, 1/5).

24. april: I Haderslev Domkirke opstilles en model af kirken, udført af modelbygger Jack Holdt, Haderslev. Samtidig skal kirkens tag repareres (JV).

27. april: Historisk Samfund for Sønderjylland holder årsmøde på A.P. Møllerskolen i Slesvig (Fl.A.). Samtidig fejrer det tyske mindretals hjemstavnsforening, Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, 50 års jubilæum i Aabenraa (No.).

28. april: Den længe tiltrængte restaurering af Dybbøl Mølle går i gang (Fl.A.).

29. april: De danske præster i Sydslesvig danner egen forening med Søren Agersnap, Sdr. Brarup, som formand (Fl.A.).

En udtørring af Tøndermarsken er til fare for fuglelivet. Dansk Ornitologisk Forening kræver indgriben og truer med retssag. Byrådet i Tønder forlanger tilskud fra staten for at gribe ind (Fl.A.; JV).

Det tyske mindretal er i en klem økonomisk situation med et underskud på budgettet på 2,4 mio. kr. (JV).
30. april: Den tidligere 'overvismand', økonomien professor Anders Ølgaard, København (født i Aabenraa), dør, 82 år (JV).

1. maj: Oberstløjtnant Lars Smedegaard Kjøller afløser oberst Niels Sværdborg som chef for Fighter Wing Skrydstrup (JV).

5. maj: Prins Joachim og prinsesse Marie får en søn (alle medier).

7. maj: SSV stiller i landdagen forslag

om, at jernbanehøjbroen i Rendsborg afløses af en tunnel under Kielerkanalen. "Det hører til de største trafikpolitiske problemer i Skandinavien, at den centrale banelinje i Slesvig-Holsten fører over et industrimindesmærke, som for længst burde være sendt på pension," sagde Lars Harms (SSV) under debatten (No.).

Kronprins Frederik og kronprinsesse Mary besøger Flensborg. I sin velkomsttale på dansk siger overborgmester Klaus Tschenschner bl.a.: "I al beskedenhed vil jeg hævde, at folk her i byen typisk er i besiddelse af de bedste egenskaber fra to verdener: tysk grundighed parret med dansk hygge". Til alles overraskelse sluttede han med et glimt i øjet, henvendt til kronprinsen: "Hvis vi igen en dag vil

I Flensborg har man i foråret indviet en 'Rom & Sukker Rute', som med start fra Schiffahrtsmuseum på Schiffbrücke fører den interesserede byvanderer til de spor, som skibsfarten til Vestindien har efterladt i Flensborgs bybillede. På billedet her fra omkring 1920 ses købmandsgården Holm 19-21 fra gårdsiden.

Foto: Museum Sønderjylland - ISL.

Foto: Mette Buhl.

Benthe Marit Norheims 'Tre gratier' i skulpturparken Augustiana i Augustenborg Slotspark, som blev indviet den 28. maj.

være danske, må jeg så ringe til Dem?". Den overraskede prins skyndte sig at nikke (JV; Fl.A.).

Arkitekt Asger Bennike-Sorgenfrei, Haderslev, der var radikalt medlem af byrådet 1954-89 (minus en enkelt periode), formand for byplanudvalget og viceborgmester samt folketingskandidat ved flere valg, dør 89 år (JV).

8. maj: Alspigen i Sønderborg genopstilles efter rensning og restaurering (Fl.A.).

11. maj: Teatret Møllen i Haderslev er i økonomisk krise, idet en reducere af statstilskuddet fra 50 til 37 pct. betyder en manko for den kommende sæson på 700.000 kr. (JV).

13. maj: Aabenraa Kommune sætter det gamle rådhus fra 1830 til salg.

Den fredede bygning er tegnet af den verdensberømte arkitekt C.F. Hansen (JV).

Frederiksstad søger optagelse på UNESCOs liste over verdensarv (Fl.A.).

22. maj: Mindretallet markerer Forbundsrepublikken Tysklands 60-årsdag i Aabenraa med fhv. statsminister Poul Schlüter som festtaler (Fl.A.; No.).

29. maj: I Valsbøl syd for grænsen afholdes en stor demonstration mod et planlagt kultveiltelager. Blandt talerne er Karl Otto Meyer (No.; Fl.A.).

Forsøgsordningen med gratis buskort til alle skoleelever i Aabenraa kommune bliver permanent (Fl.A.).

30. maj: SSV i Slesvig-Flensborg Amt

vælger landdagsmedlem Anke Spoo-
rendonk og partiets formand Flem-
ming Meyer til spidskandidater ved
det kommende landdagsvalg (Fl.A.).

4. juni: UC-Syd i Haderslev åbner til
efteråret et Center for Mindretals-
pædagogik (Fl.A.; No.).

8. juni: Det danske mindretal i
Sydslesvig afholder årsmøder mange
steder i landsdelen (Fl.A.).

Ændringen af Tronfølgeloven, der
medfører ligeberettiget arvefølge,
vedtages med stort flertal - i Sønder-
jylland med 85 pct. af de afgivne
stemmer (JV).

15. juni: Det tyske mindretal afholder
sin årlige Knivsbjergfest med den ny-
udnævnte generalsekretær Uwe Jes-
sen som festtaler (No.).

16. juni: Mindepladen for 43 faldne
grænsegendarmere under besættelsen
flyttes fra Gråsten Rådhus til min-
demuren for oberst Paludan-Müller
ved Gråsten Slot (Fl.A.).

18. juni: Kommuner på begge sider af
grænsen går sammen om at få etable-
ret en motorvej fra Heide til Esbjerg
(JV).

19. juni: Andreas Schou fra Sommer-
sted bliver for 9. gang Danmarksme-
ster i ridebanespringning (JV).

20. juni: I Gram indvier skattemini-
ster Kristian Jensen verdens næst-
største solfangeranlæg, der skal give
varme og energi til store dele af byen
(JV).

23. juni: Det 10. bjergmaraton afvik-
les i Aabenraa (No.).

Aabenraa Kommune har i dag til huse i den tidligere amtsgård. Det gamle rådhus er derfor blevet overflødig og er nu sat til salg.

Foto: Museum Sønderjylland- ISL.

Tegning: Fritz Carstensen.

Istedløvens placering diskuteres jævnligt. I 1992 befandt den sig i Fritz Carstensens streg med logrende hale og næsen i sky i begivenhedernes centrum på forsiden af 'Æ Rummelpot'. Det var året, hvor Danmark vandt 2-0 i fodbold i EM-finalekampen mod Tyskland.

26. juni: Forsvarsforliget i Folketinget betyder, at Sergentskolen i Sønderborg bevares, mens antallet af F-16 kampfly på Fighter Wing Skrydstrup reduceres fra 48 til 30. Det medfører dog ikke afskedigelser, da der for tiden mangler ca. 100 medarbejdere (JV).

Tønders borgmester Vagn Therkel Petersen bliver taget for spirituskørsel i en politirazzia i Visby med en promille på 1,39 (JV, 21/7). Han melder sig straks syg og trækker sig en uge senere. 6. juli vælges venstremanden Laurids Rudebeck som ny borgmester (alle medier). ■

Forkortelser

Fl.A.: Flensborg Avis
 JP: Jyllands-Posten
 JV: JydskeVestkysten
 No.: Der Nordschleswiger

Slesvig-Holstens historie

Mats, Lars og Sven Dahlbom: 'Spelet om Schleswig-Holstein. Ett omstritt områdes historia', Forlaget Salmon River, 2008. 440 sider, indb. og ill. Pris: 398 kr.

Danske, norske og svenske historikere ved gennemgående for lidt om de andre nordiske landes historie, og de fleste nordmænd og svenskere giver fortabt, når vi kommer til Slesvig og Holsten. Det er derfor lige så usædvanligt som velkomment, at tre svenske brødre har sat sig for at skrive en bog om hertugdømmernes historie.

Hovedtitlen 'Spelet om Schleswig-Holstein' er valgt. Bogen handler nemlig grundlæggende om storpolitik. Det er historien om 'konger og krige'. Almene samfundsforhold er med i et vist omfang, men bogen kommer ikke dybt på disse punkter. Til gengæld er der så virkelig plads til at folde det storpolitiske forløb ud. Bogen begynder i forhistorien, som dog behandles relativt kort. Middelalderen gennemgås hæderligt, men jeg savner især en grundigere diskussion af udviklingen af Slesvig og Holsten som politiske territorier og dermed af, hvad det var for en magt over områderne, som de skiftende konger og fyrster sloges om. Fra omkring år 1500 bliver bogen grundigere og dybere, og frem til 1866 er der tale om en både detaljeret, kompetent og velafbalanceret gennemgang af det storpolitiske forløb. Der er undtagelser. Således er behandlingen af den komplicerede oldenborgske arvestrid i 1660'erne og 1670'erne forholdsvis overfladisk, og ansvaret for, at det endte med konflikt, placeres for ensidigt på den danske konges skuldre. I reglen er forfatterne dog velinformerede og udnytter også med udbytte deres kendskab til svensk historie, så bogen kulminerer i to forløb, hvor svensk og slesvig-holstensk historie i høj grad flyder sammen - Napoleonskrigene og især forløbet op til 1864, hvor forløbet af de hemmelige sonderinger om en nordisk alliance og evt. endda en nordisk union under den svenske konge folde fint ud og sikkert vil være nyt for mange danske læsere.

Til gengæld går gassen derefter gradvis af ballonen. Forfatterne bevæger sig mere hjemmevant blandt diplomater og konger end nationale bevægelser. Det kan mærkes i behandlingen af det nationale gennembrud, men det bliver særlig markant efter 1866, hvor forfatterne tilsyneladende ikke vil acceptere, at de nationale spørgsmål netop var blandt de mest centrale, især når man ser det storpolitisk. For så vidt er det forfriskende, at man snarere fokuserer på industrialisering og modernisering, men det er bare den stik modsatte prioritering af den, der er i resten af bogen, og det forekommer som en eklatant fejludmåling, at hele kampen om grænsen og mindretallets stilling efter Anden Verdenskrig inkl. København-Bonn-erklæringerne klares på to sider! Det er det samme, som der bruges på den nøgternt set ligegyldige Barchelaffære.

Det er samtidig slående, at 'Schleswig-Holstein' for de sidste godt 50 år alene omfatter den tyske delstat. Det understreges af, at man som forsats bruger et moderne kort over delstaten Slesvig-Holsten inklusive Lauenburg men uden Nordslesvig og denne delstats symboler. Alt i alt betyder det, at bogen i sin skildring af de sidste 150 års historie har begrænset værdi. Der er noget at hente for et svensk publikum, der på forhånd er ukendt med emnet, men også det kunne fortjene at få bedre besked. Til gengæld finder også danske læsere her den grundigste nyere fremstilling af det storpolitiske spil om Hertugdømmerne fra senmiddelalder til 1800-tallet, noget enkelt bind kan give.

Carsten Porskrog Rasmussen

Kongelige breve

'Kong Christian VIII.s breve 1813-1848'. Bind 5 og 6: 'Augustenborgerne' samt efterskrift, supplement og registre. Udgivet af Det kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie ved Anders Monrad Møller, København 2008. 414 og 320 sider, ill. Pris: 250 kr. pr. bind.

I 2005 udkom de første to bind af den meget brevskrivende kong Christian

VIII's brevveksling med den slesvig-holsten-sønderborg-augustenborgske hertugslægt. I 2007 udkom yderligere to bind, og rækken er nu på fornem vis afsluttet i 2008 med endnu to bind, der rummer brevene mellem kongen og den sidste i Danmark residerende hertug, Christian August II, og dennes broder, Frederik (af Nør).

Perioden for brevene er 1813-1848; for en dansk historieinteresseret de højdramatiske år i den stadigt stærkere nationale konflikt mellem - på dansk og delvis liberal grund - kongen og - på slesvig-holstensk og stadig mere udtalt konservativ grund - hertugen og prinsen af Nør. Kongen og hertugslægten gav dermed i deres egen sammenhæng stemme til bredere, europæiske strømninger, der i sidste ende førte til den danske helstats del af det europaomspændende, revolutionære år 1848, til Treårskrigen og i sidste ende til krigen i 1864 og tabet af hertugdømmerne. For Augustenborgerne blev det tillige deres endeligt i Danmark - det rige, de var knyttet til både dynastisk, politisk og kulturelt.

Hvorledes tilknytningen under Christian August II blev omformet til en politik mod Danmark (om end med dansk gemalinde!) og for en slesvig-holstensk stat og/eller tysk/europæisk fremtid, kan man følge tæt i disse breve, der i udgivelsen giver en lettilgængelig, kompetent og udtømmende tilgang til et ellers vanskeligt kildemateriale. Er sådanne brevudgivelser måske mestendels rettet mod forskere og særligt interesserede, så gør det jo ikke noget, at udgivelsen er både smuk og gedigen. Det øger brugsværdien og understreger Anders Monrad Møllers fortjenstfulde og store arbejde. Alt for ofte tages den slags udgivelser næsten for givet, men det er og bliver en meget grundig indsats, der skal til. Man skal dels kunne sine kilder, dels skal man ofte læse 'mellem linjerne', dels skal man kunne gennemføre en omfattende annotering og dermed henvisning til personer, tilskikkelser og begivenheder, der omtales i materialet. Særligt breve er en kræven-

de disciplin, som Anders Monrad Møller til fulde mestrer.

Bind 6 indeholder ydermere registre, hvilket er uundværligt, men også supplement, hvilket er nærmest uundgåeligt, og tillige et efterskrift med udgivers vurdering af den samlede situation, som brevene er nedslag i. Brevene vil for fremtiden kunne give stof til en ny politisk-historisk bearbejdning af disse højspændte år og måske også give mulighed for at se dem ikke kun i national sammenhæng, men også i international. Under og lige efter Napoléonskrigene blev Europa grundigt ommøbleret, men i de fleste tilfælde stadig efter dynastiske principper som dem, der i brevene så tydeligt lægges til grund for kongens og hertugens uoverensstemmelser.

Men brevene er også kilder til kulturhistorie, utallige oplysninger om aristokratisk liv er at finde. De er også kilder til en mere almenmenneskelig forståelse af nogle af hovedpersonerne i de politiske dramaer, som udspandt sig. Det er måske den mest interessante mulighed, som udgivelsen af de samlede brevvekslinger giver forskningen og den alment interesserede læser.

Mikkel Venborg Pedersen

Sankt Marie Kirke i Haderslev

Helge Clausen: 'Sankt Marie Kirke i Haderslev 1908-2008'. Jubilæumsskrift. I kommission hos Katolsk Forlag, København 2008. 148 sider. Pris: 60 kr.

Den 11. oktober 1908 var der indvielse af en ny kirke i Haderslev: Sankt Marie Kirke i Aastrupvej-kvarteret, den første af nyere tids katolske kirker i Nordslesvig. 100-års dagen blev markeret med en jubilæumsbog, som dels sporer de spredte katolikker, som har optrådt i landsdelen efter reformationen, dels følger Haderslevmenighedens særlige historie.

Muligheden for oprettelse af katolske menigheder kom, da de nye magthavere i 1864 fastslog beskyttelse og ligeberettigelse for alle kristne konfessioner. De

fortsættes side 238

Hertuger igen - og nu hele tiden!

Af Peter Dragsbo

MEG BLØDENDE HJERTE måtte vi i september 2008 lukke Sønderborg Slots hidtil største særudstilling Hertugerne af Slesvig og Holsten, som fejrede 100-året for grundlæggelsen af museet i Sønderborg. Men gråd er til glæde vendt: Takket være fondstilskud på i alt 430.000 kr. kan afdelingen 11. september slå dørene op for en ny, permanent hertugudstilling.

Historien om Slesvig og Holsten som hertugdømmer er central for forståelsen af Sønderjyllands historie. Dels var den danske konge indtil 1864 hertug af Slesvig og Holsten (sidste siden 1460), som blev styret som en helt særlig del af det danske rige. Dels var det kun her, der inden for det danske rige var hertugslægter, fra Abelslægten og Schauenburgerne i 1200-tallet til Augustenborgerne og de yngre Glücksborgere i 1800-tallet. I 15-1600-tallet blev området delt i stadig flere hertugdømmer. Hertug Hans den Yngres hertugdømme Sønderborg blev således i 1622 delt i 5 hertugdømmer. De fleste gik fallit og forsvandt, men en gren overlevede ad

kringlede veje og sidder i dag på Danmarks trone. Historien om hertugerne er også underholdende, fuld af drama og forviklinger, storhed og fald, krig og kærlighed.

På Sønderborg Slot er fortællingen om Sønderjyllands historie indtil nu stort set begyndt med Augustenborgerne omkring 1800. Med den nye koncentrerede hertugudstilling, der opbygges i 5 rum på 1. sal, får vi dækket denne del af landsdelens historie. Ikke alle pragtgenstande fra særudstillingen 2008 har kunnet lånes, men især Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Kiel, har deponeret en lang række malerier og dokumenter, ligesom der er lånt genstande og materiale fra Rosenborg Slot og landsarkiverne i Aabenraa og Slesvig. ■

Udstillingen 'Hertugerne af Slesvig og Holsten' er åben fra 12. september 2009.

Udstillingen er sponsoreret af Augustinus Fonden, Alving Fonden (Grænseforeningen), Traugott Møller Fonden og P.J. Schmidt-fonden.

Fra særudstillingen 'Hertugerne af Slesvig og Holsten' på Sønderborg Slot 2008.

11. september 2009 åbnes en ny hertugudstilling i koncentreret form på Sønderborg Slot.

- Arkæologi Haderslev**
28. juni - 27. sept. Kunstudstilling: 'Der er noget råddent i Hollywood' - en udstilling om surrealisme og det surrelle.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
6. juni - 27. sept. Sønderjyske kunstnere.
- Cathrinesminde Teglværk**
29. maj - 21. sept. 'Sømandens verden - Egersund og Gråsten' - Om søfolk og småskibsfart på Flensborg Fjord.
- Sønderborg Slot**
12. sept. Ny permanent hertugudstilling åbnes.
- Kulturhistorie Tønder**
6. juni - 18. okt. 'Mange magiske tråde' - tredimensionelle unika-kniplinger af Gry Hvidberg.
Fra 5. dec. Tønder Seminariums historie - Primært fra 1920 til lukningen i 1989.
- Drøshes Hus, Tønder**
1. april - 30. dec. 'Guldbroderi og huekoner'. Et samarbejde med Furesø Museer.
'Tylsbroderi som grafik'. Fotogravurearbejder af Merete Hellerø.
'Dukker og dukkelegetøj fra museets samling'.
'Kniplinger til hals og hoved' - Tønderkniplinger fra museets egen samling.
- Højer Mølle**
24. april - 1. okt. Udstilling om områdefornyelse i Højer by med eksempler på bl.a. belægning, lamper og bænke til torvet i 1-1.
- Skærbæk Museum**
Fra 2. maj Nyophængning af museets samling af Skærbæktæpper. Nye og udvidede købmandsbutik.
Fra 29. maj Ny udstilling om pastor Jacobsen. Udstilling om jugendstil, kunstindustri og Nordseebad Lakolk.
- Kunstmuseet i Tønder**
13. juni - 27. sept. 'Pastorale - om maleren Jens Søndergaard'.
10. okt. - jan. 'Tegninger og grafik' - Jørgen Rømer.

fortsat fra side 235

nye grænser fremmede tilvandring af katolikker sydfra, og Slesvig-Holsten blev en missionsmark under bispesædet i Osnabrück. Den første katolske missionspræst blev indsat i Flensborg i 1864, og byen fik en kirke i 1866. Herunder hørte også katolikerne i Nordslesvig. Med årene tiltog antallet af katolikker blandt indvandrede embedsmænd og officerer og især polske arbejdere så meget, at det berettigede oprettelse af flere menigheder. I Haderslev skete det i 1907, da kapellanen fra kirken i Flensborg, Joseph Hellmann, flyttede til byen. Året efter kunne han tage en ny kirke og præstebolig i brug som hjemsted for byens og oplandets katolikker. Præstens distrikt var ikke kun Haderslev by, men også amtet og i alt fald dele af Aabenraa amt, og der var skiftende kontakter til Sønderborg-Tønder-områderne. Frem til i dag har Haderslev bevaret karakter af katolsk modersogn i Nordslesvig. Tilknytningen til biskoppen i Osnabrück varede indtil 1922, da Sønderjylland blev lagt under det apostolske vikariat, senere biskoppen i København.

Indvandringen sydfra under fremmedherredømmet gav fremgang. I 1916 var der 250 katolikker i byen og 1000 på landet, herunder især mange polske arbejdere. Genforeningen betød tab af en del velstående medlemmer blandt embedsmænd og officerer, som flyttede sydpå, men menigheden levede videre. I nyere tid har medlemstallet ligget ret konstant noget over 200. Til menigheden blev knyttet en skole (1928-46), et børnehjem fra 1921 drevet af Sankt Hedvig Søstrene, og nogle år i 1960'erne var der kontakter til den katolske ungdomsskole i Gravshoved.

Bogen beskriver i kronikform det katolske menigheds- og kirkeliv frem til i dag. Menighedslivet følger fællesskabet i den store katolske kirke, men det afspejler også lokale forhold. Forfatteren fortæller om det dansk-tyske, om stadig bedre kontakter til omverdenen, om den økumeniske tankes stigende betydning og nutidens markedsføring af menig-

hedslivet. Særlig interessant er ændringerne i menighedens demografiske sammensætning. Oprindeligt var der en talstærk polsk gruppe, der var tyske og hjemmehørende danske, indtil de mange vietnamesere dukkede op fra 1980'erne. Prædiken- og salmesproget har derfor afspejlet både polsk, tysk og dansk og til sidst vietnamesisk.

Bogen afsluttes med korte præstebio- grafier. I den katolske kirke flyttede præster rundt efter højere afgørelse - og det kan nok gøre livet svært og give skift i menighedslivet.

Lars N. Henningsen

Et personalhistorisk studie

Kjeld Stabell: 'Slægten von Hagen i Angeln'. Eksperimental Forlag, Hinnerup 2008. 117 sider. Pris: 159 kr.

Slægten von Hagen kan følges fra begyndelsen af 1300-tallet gennem 6 generationer, indtil den uddøde 1641. Der findes en ca. 3 sider lang stamtavle over den i Danmarks Adels Aarbog 1922, skrevet af Louis Bobé. Det er denne stamtavle, juristen Kjeld Stabell, der tidligere har skrevet et par slægtshistoriske værker (dels om det slesvig-holstenske ridder- skab, dels om general Løvendal), be- gyndte en revision af. Revisionens om- fang sammenlignet med adelsårbogens stamtavle viser, hvor meget en omhyg- gelig slægtsforsker kan grave frem. Slæg- tens medlemmer foreligger nu langt bedre belyst end tidligere, en række tvivls- spørgsmål er blevet afklaret, der er blevet rettet noget på nogle af personernes pla- cering på stamtavlen, og der er adskilligt nyt om diverse godsforhold. Fremstillingen bliver hele vejen ledsaget af særdeles fyldige noter.

Bogen er et opmuntrende eksempel på, hvad det ved ihærdigt og skarpsin- digt arbejde er muligt at grave frem om disse personer, og bogen er tillige en nyt- tig påmindelse om, at Bobés stamtavler ofte skal læses med særdeles åben kritik. Bogen afsluttes dels med et par tillæg om personer i slægten von Qualen, dels med bibliografi og personregister.

Knud Prange

GRÆNSEFORENINGEN

For 150 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke årbog. Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure:

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 9074
1022 København K
Tlf. 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte en af dine lokale formænd:

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev
tlf. 74 57 52 87

Ivan Skjoldager
Grundtvigs Allé 6
6400 Sønderborg
tlf. 74 43 19 41

Jørn Ulrik Larsen
Farverhus 112
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 62 23

Andelsboligen, hvad er det? Af Flemming Sørensen

ET RET NYT FÆNOMEN, knap hundrede år har den på bagen. Men hvad er en andelsboligforening i grunden, og hvorved adskiller den sig fra den almene bolig og den private andelsboligforening?

Andelsboligforeningerne opstod på baggrund af bolignøden, der voksede i det nittende århundrede med den voldsomme tilstrømning af mennesker til de store byer.

Tidlige forsøg på at bedre situationen for den ubemidlede del af befolkningen var Lægeforeningens boliger, Brumleby, i København fra 1853 med toetagers rækkehus og Arbejdernes Byggeförening i 1865 med byggerier som Kartoffelrækkerne, også i København.

Egentlige andelsboliger dukkede op i København i 1912, hvor Arbejdernes Andelsboligforening blev dannet og i 1913 opførte deres første byggeri på Nylandsvej.

Tanken om det spekulationsfri byggeri bredte sig, først i store byer, senere til de mindre. Esbjerg og Fredericia fik andelsboligforeninger i 1919, Vejle i 1932. I Sønderjylland blev der dannet andelsboligforeninger i Sønderborg og Haderslev i 1938, i Aabenraa og Tønder i 1941 - ofte med arbejderbevægelsen som initiativtagere.

De tidligste andelsbyggerier i Sønderjylland var rækkehus, der førte ideerne om lys, luft og nyttehaver videre fra Brumleby og Kartoffelrækkerne. Først senere kom etageejendommene til. I 1950'erne var det solide, murede etageejendomme, i 1960'erne introducerede Sydjyllandsplanen bl.a. i Sønderborg og Aabenraa det industrialiserede byggeri, og i 1970'erne kom byggerier som Varbergparken i Haderslev til.

Med loven om tilbudspligt i 1976 blev der åbnet mulighed for, at lejere i

privat boligbyggeri kunne købe deres lejlighed, når ejendommen blev sat til salg. I årene herefter oprettedes en stor mængde private andelsboligforeninger.

Fra 1981 blev det muligt at få statsstøtte til finansiering af nyt andelsbyggeri, hvilket satte gang i byggeri af private andelsboliger. Denne støtte ophørte i 2004, uden at det dog svækkede byggelysten synderligt, da man siden 2005 har kunnet optage lån med sikkerhed i sin andelsbolig.

I de første mange år var det en snæver skare af arkitekter, der stod for andelsbyggerierne i Sønderjylland. I Sønderborg var det arkitekt Carl Storgaard, der i mange år stod for Sønderborg Andelsboligforenings byggerier. De kom i høj grad til at præge Sønderborgs bybillede. Han tegnede også byggerier i nabokommunerne og i Aabenraa, hvor også arkitekt Niels A. Nielsen var aktiv. I Haderslev var det arkitekter som Thorbøll og Bank Rasmussen, der tegnede i de første mange år.

Andelsboligforeningen er en forening, hvor medlemmerne formelt er medejere af deres ejendom og har stemmeret på generalforsamlingen. Andelen kan ikke sælges. Boligerne opføres med offentlig støtte. Tildeling og overdragelse af boligerne sker efter reglerne om udlejning af almene boliger.

Almennyttige boliger er opført med statsstøtte af en almennyttig boligorganisation. Kommunen har anvisningsret til en del af boligerne. Beboerne har her indflydelse gennem et repræsentantskab.

Private andelsboliger omfatter boliger, hvor hver enkelt andelshaver har købt en andel af ejendommen og bidrager til foreningens fællesudgifter. Andelen kan sælges. Den private andelsboligforening ledes af en bestyrelse.

